

ІСТОРІЯ МОВИ

О. М. Гайда (Львів)

УДК 811.161.2'367.633-112"15/16"

ПРИЙМЕННИК *отъ*
У ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI – XVII ст.

Тексти українських писемних пам'яток XVI – XVII ст. дають змогу вирішувати проблеми аналізу мовних одиниць різних функціональних рівнів. Прийменники досі залишаються актуальними об'єктами дослідження для істориків мови. Системного розгляду потребує питання про особливості функціонування прийменника *отъ*. З цією метою у статті пропонуємо аналіз семантичної структури зазначеної мовної одиниці на матеріалі документів Львівського ставропігійського братства (далі ЛСБ).

Давній прийменник *отъ* та його варіант *одъ* пройшли тривалий шлях до сучасного українського відповідника *від*, який закріпився у літературній мові [дет. див.: Жовтобрюх 1958: 25 – 30; Бевзенко 1960: 391]. Граматики Л. Зизанія та М. Смотрицького кваліфікують прийменник *штъ* як такий, що вживається з родовим відмінком [Зизаній 1980; Смотрицький 1979]. У граматиці І. Ужевича прийменники *шт* і *шд* – окремі мовні одиниці [Ужевич 1970].

Давньої форми *выдъ* у „Словнику староукраїнської мови XIV – XV ст.”, текстах документів ЛСБ і тогочасних граматиках не виявлено. Навпаки, саме форми *отъ*, *одъ*, зазвичай використовують у давніх писемних і рукописних пам'ятках XVI – XVII ст.: „*тѣтъ ся почали через бор грани... шт шльхового багнѣ ѣ кропикѣ шт кропиви ѣ сколотѣю рекѣ вдоль, а шт сколотоє реки ѣ Тѣрную до поль лѣса*” (Дидик-Меуш: 18 – 19), „*их мѣст... провадили дукѣтѣ шд того мѣстца Рудавиною мимо Крыницу Кипачую на вѣсходѣ сонца*” (Там само: 23). Водночас, як свідчить „Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.”, форма *выдъ* теж функціонувала (імовірно, не надто активно) у мові досліджуваного періоду (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 5: 156).

Прийменникові *отъ*, порівняно з іншими непомітними прийменниками, характерна значна кількість фонетико-графічних варіантних форм (*штъ*, *шт*, *от*, *одъ*, *шдъ*, *од*, *шд*). Найчастіше використовується форма *шт*.

Для аналізу з пам'яток ЛСБ вибрано 533 мікроконтексти з прийменником *отъ* (та його варіантами). Виявлено, що досліджуваний прийменник поєднується лише з одним відмінком – родовим.

Найчастотнішими лексико-граматичними відношеннями, вираженими за допомогою прийменника *отъ*, у текстах ЛСБ є **об'єктні** (427). Прийменник *отъ* у таких контекстах указує на:

а) особу, яка є джерелом стану, повідомлень, відомостей, дій і т. ін. (131) – ‘від’: *ω(т) п̄ ла(н)киша бы(л) ω(т)даны(и) листь* (ЛСБ 1043, 57 зв.); *принесе(т) ω(т) ... патриа(р)ха декре(т)* (ЛСБ 260, 1 зв.); *ω(т) ω(т)ца патриа(р)хи прислано* (ЛСБ 1043, 2 зв.); *показа(ли) на(м) привилѣя ... ω(т) вселенскаго патриарха ки(р) Іереме(и)* (ЛСБ 154); *нехай бѣде(т), и покѣй, и милосе(р)да, ω(т) бѣа вседе(р)житела* (ЛСБ 451, 1); *ω(т) прѣсвещенного Іѡва ... тисяче(и) по(л)торы золоты(х) [дано] на школу* (ЛСБ 490, 1); *звичими в(ш) м(с)лти ω(т) г̄а б̄а добро(г) здравіа и (с)ча(с)ливо(г) повоже(н)* (ЛСБ 345, 1 зв.); *Была... ω(д)пи(с)... ω(т) люде(и) неѣчоны(х)* (ЛСБ 400, 1); *ω(т) нѣкоторы(х) малоѡва(ж)ны(х) нѣщо изневаги дознае(м)* (ЛСБ 557); *ω(т) се(р)бовъ... прынесли то(л)ко литовки(х) таларовъ новы(х)* (ЛСБ 1049, 3); *Дошо(л) на(с) ли(с)ть... о(д) в̄м̄* (ЛСБ 359, 1); *ли(с)ты ω(д)дали братиамъ ω(д)... Петра Могилы* (ЛСБ 1043, 48 зв.); *ω(т) во(л)ка того настоащо(г) стра(ж)дете* (ЛСБ 234); *в то(м)... велико(м) небееспече(н)стве ω(т) ту(р)ковъ то(т) сеи(м) теперешни(и) такъ затрѣднили* (ЛСБ 295, 1);

б) об’єкт обміну (оплати) (106) – ‘за’: *чиншъ платити ω(т) мѣшкане в камени(ч)цѣ* (ЛСБ 1043, 73); *дале(м)... скларови ω(т) направи ωконъ... злω(т) 1* (ЛСБ 1052, 4); *лѡкашови помо(ц)никѣ ω(т) ѡпрѣ(т)неніа таборо(в)... дале(м) гро(ш) 9* (ЛСБ 1051, 4 зв.); *скларѣ ω(т) квартеры це(р)ковно(и) вѣтро(м) зтрученой далемъ зло(т) 1/4* (ЛСБ 1052, 7 зв.); *хлопцω(м) ω(т) ѡпрѣ(т)неніа ω(л)тара ... дано гро(ш) 24* (ЛСБ 1051, 3); *папѣ(р) рахова(л)са п̄нѣ михалѣ сло(з)ци ω(д) роботы єва(н)геліа* (ЛСБ 1054, 17); *золо(т)никови ω(д) направи кади(л)ници роблана ла(н)цѣ(ш)ковъ потѣ(ж)нѣ(и)шы(х)... fr. 12* (ЛСБ 1054, 17 зв.);

в) особу, предмет чи статус, стан, від яких хто-небудь або що-небудь відсторонюється, відокремлюється, віддаляється (62) – ‘від’: *маю(т) волю изверечи єго ω(т) чреды єго* (ЛСБ 157); *мѣшанѣ лво(в)скихъ... ω(т) цр̄кве ω(т)лучаль* (ЛСБ 251, 1); *ω(т) испо(л)неніа цр̄ко(в)наго соборне ω(т)сече(м)* (ЛСБ 255, 1-1 зв.); *збра(в)ши кни(г) чѣжы(х) ω(т) люде(и) добры(х) ѡмыслне* (ЛСБ 500, 1); *ωнѣ... церькви... ихъ ω(т) фѣндаторовъ лако(м)ствомъ ω(т)нимаючи шкоды чинить* (ЛСБ 276, 1 зв.); *ω(т)сѣжае(т) княжа(т) ω(т) ктито(р)ства* (ЛСБ 299, 1); *грѣшникъ ω(т) цр̄кве да ω(т)лѣчи(т)ся* (ЛСБ 423); *справа... за ω(т)ступленіе(м) старши(х) дѡховны(х) ω(т) восточнаго православіа жарко палнула* (ЛСБ 422, 1); *почи(х) мало ω(т) трѣдо(в) не повинны(х)* (ЛСБ 446, 1); *ω(д) П̄ геω(р)геего... ωдобрале(м) золоты(х) двѣстѣ* (ЛСБ 1054, 1);

г) виконавця дії (перев. у сполученні з пасивним дієприкметником або іменником, що виражає дію) (41): *выбраны(и) ω(т) всѣхъ брати(и) на ѡрадѣ цр̄ковны(и)* (ЛСБ 1043, 4 зв.); *ѡстное мове(н)є злице(н)ное ω(т) в̄м̄* (ЛСБ 437, 1); *ω(т) с̄ты(х) мѣже(и) ... есте(м) ѡфѣндованы(и) и ωбраны(и)* (ЛСБ 408, 1); *бѣдѣчи зъсланы(м) ω(т) господаря Єго м(л): Ктитора и Добродѣя наше(го)* (ЛСБ 557); *ѡтяжени... ω(т) Народа По(л)скаго* (ЛСБ 421, 3); *Силою Со выше да(н)ною на(м) ω(т) Б̄га* (ЛСБ

422, 2); *кри(в)ды и шкоды... ш(т)... владыки лво(в)ского... шсоба(м)... дх̄овны(м) бра(т)скимъ починеныє* (ЛСБ 269, 1); *бѣдѣчи депѣтованыє о(д) пановъ брати свои(х)* (ЛСБ 1058, 3 зв.); *галмѣ(ж)ны данои ш(д) небозчика миколаа добра(н)ского* (ЛСБ 1055, 4 зв.);

г) особу, від якої щось одержують, купують і т. ін. (синонімічний до прийменника *у (кого)* (21): *Книги же ш(т) шнѣхъ... при(и)мати сия повелѣваемъ* (ЛСБ 607); *ш(т) п̄на фѣдора Малера... взелѣмъ... 100* (ЛСБ 1049, 2); *то все ш(т) кєворовича ш(р)меніна кѣпиле(м)* (ЛСБ 1051, 5 зв.); *книгѣ кре(ц)кѣю... ш(т) ваши(х) мл(с)те(и) позыченѣю... ш(т) сылаю* (ЛСБ 493, 1); *краве(ц) ѣмїраючи ш(т) даль пло(т)на нѣто(н)кого пу(л)сето(к), за котры(и) ш(т) нѣстера взале(м) зло(т) 13* (ЛСБ 1049, 4 зв.); *ш(т) єго м(лсти) шде(р)жа(л) кви(т)* (ЛСБ 1051, 2); *6000 да(л) толко цеголь: и то залѣ(д)ва(х)мо выпроси(ли): ш(т) пога(н)ца напа(ст)ного* (ЛСБ 1051, 3);

д) особу, за дорученням якої виконується дія (17): *важи(л) са ш(т) єго к̄ м(л) комисію на братѣство... вынѣ(с)ти* (ЛСБ 251, 1 зв.); *шлюбѣю ихъ ш(т) того П̄на Бержецкого* (ЛСБ 474); *прийде(т) с п̄нѣ(з)ми ш(т) на(с)* (ЛСБ 450, 1); *братїа... за зє(с)ланѣмъ ш(т) єго мл(с)ти... маєть и повинни (!) будѣть... рахѣно(к) прысто(и)ны(и) и личбѣ ѣчинити* (ЛСБ 490, 1); *инста(н)цію чинѣчы ш(т) правовѣ(р)ныхъ всѣхъ жолнѣровъ* (ЛСБ 1049, 3);

е) об'єкт, з якого виділяється хто-небудь, що-небудь (15) – 'з': *выписали єго с книгъ бра(т)скихъ и ѣчинили єго ѣко є(д)ного ш(т) ш(т)стѣпныхъ* (ЛСБ 1043, 4); *ш(т) тоѣ сѣмы... даль пожи(т)кѣ цє(р)кви... 40 [злотыхъ]* (ЛСБ 1049, 2); *книги двѣ... ш(т) того(ж) жнива... посылаю* (ЛСБ 493, 1); *штрѣби(и) по(л)мѣ(р)ковъ 3 ш(т) шко(л)но(и) фѣры продале(м)* (ЛСБ 1049, 2 зв.);

є) особу або предмет, з яких стягують певну суму грошей (13) – 'з': *на(и)мѣ ш(т) п̄на ѣнего афє(н)дика... взелѣмъ... 5* (ЛСБ 1049, 1 зв.); *ш(т) п̄на ѣнего Савеловича шдобралє(м) ... позычоны(х) бра(т)ски(х) злоты(х)...* 200 (ЛСБ 1049, 2); *ш(т) пото(м)ковъ прѣкопа нѣбожчика... чиншу взелє(м) зло(т) 42* (ЛСБ 1049, 5 зв.); *ш(т)... приро(ст)кѣ на ка(ж)ды(и) рокъ ... рахѣно(к) прысто(и)ны(и) и личбу чинити* (ЛСБ 486, 1);

ж) особу або предмет, до усунення яких призводить певна дія (11) – 'від': *ш(т) праць црк̄вны(х) ѣво(л)нити* (ЛСБ 1043, 54 зв.); *ш(т) вшєлаки(х) фрасѣ(н)кѣвъ Ва(с) ѣхова(л)* (ЛСБ 451, 2 зв.); *ш(т) вшєлаки(х) Навалностей нѣбє(з)печє(н)ствѣ Боронити и заступати* (ЛСБ 422 (2); *гамѣючи ихъ ш(т) сваровъ* (ЛСБ 1043, 2 зв.); *проси(л)...* во(л)ности ш(т) права декрету нашего дх̄овного (ЛСБ 276, 1); *ш(т) шко(д) Прєзысковъ И Накладовъ... волни были* (ЛСБ 421, 2 зв.);

з) особу або предмет, до яких звернена дія (10) – 'від': *покою ш(т) вм(с) жадаю(т)* (ЛСБ 246, 1); *проси(л) ш(т) на(с) во(л)ности* (ЛСБ 276, 1); *блг(с)вєниа и по(з)волєныа ш(т) на(с) жадали* (ЛСБ 154); *выправи(л) былъ собѣ ш(т) крола єго мл(с)ти привилєи* (ЛСБ 143); *нє потребѣючи ш(д) нєй [цє(р)кви] жадны(х) нагоро(д)* (ЛСБ 1043, 31).

Характерні для прийменника *штъ* і **часові відношення** (50), зокрема він вказує на:

а) вихідний пункт відліку часу, на початковий момент (37) – ‘від’: *не бывали ш(т) самой елекции* (ЛСБ 1043, 33 зв.); *запретилоса емъ ш(т) второго соборъ было* (ЛСБ 262, 1 зв.); *писа(н)... мѣа ге(н)варя ѿ дне рокъ ш(т) созданія миръ ѿркъв* (ЛСБ 446, 1 зв.);

б) час, після якого відбувається дія (2) – ‘після’: *Стальсе роземъ и пе(в)ное постанове(н)е... ш(т) часъ немалого* (ЛСБ 307, 1); *Писа(н)... по во(з)движе(н)и ч(с)тного и животвораѿего кр(с)та г(с)дня во втор(к) ш(т) даниа пра(з)ника* (ЛСБ 302, 1);

в) вказує на відрізок часу, протягом якого відбувається, відбувалася або відбуватиметься дія (2) – ‘за’: *шбходовъ вшелаки(х) ... Ш(т) стоє Памяти Кролевъ По(л)ски(х)* (ЛСБ 421, 1); *ш(т) много лѣт при це(р)кви то(и) живучи* (ЛСБ 154).

Прийменник *штъ* може входити до складених прислівникових найменувань за участю інших прийменників на позначення тривалого періоду, охопленого дією: *ш(т) вѣкъ мѣщанѣ лвовские су(т) того мѣсца фѣндаторы, ктитори, спра(в)цы, и строите(ли), и до нѣѣ сѣ(т)* (ЛСБ 154); *Справа ...сѣжона бѣдетъ ш(т) нынешнего дне до дня и року пришлого девѣ(т)деса(т) сѣмого декабра пе(р)вого дня* (ЛСБ 307, 1); *рахѣно(к)... выда(т)ко(в) ш(т) ро(к) 1630: а(ж) по нѣѣ ѣчинѣны(х) сталь(с)* (ЛСБ 1052, 7).

Прийменник *штъ* ‘від’, виражаючи **означальні відношення** (36), вказує на:

а) об’єкт, що є призначенням іншого об’єкта (25): *дали мѣ зновъ ключи ш(т) склепѣ* (ЛСБ 1043, 4 зв.); *ключѣ ш(т) ска(р)бѣѣ... ш(т)даны(и) єсть* (ЛСБ 1043, 31); *ш(т)дали ключы ... ш(т) сосудохраните(л)ницѣ* (ЛСБ 1043, 69 зв.); *дано є(ст)... рѣкоѣ(т) ш(д) чекана* (ЛСБ 1043, 49);

б) вказує на належність кого-небудь, чого-небудь (9): *насмѣва(н)є ш(т) иновѣрцо(в)* (ЛСБ 1043, 2); *ш(т)пи(с)... ш(т) ш(т)ца ми(т)рополита* (ЛСБ 246, 1); *ненави(с)ти ш(т) вселѣкаваго діавола* (ЛСБ 422, 2); *сѣножа(ти) лукашов(с)киє ш(т) пе(т)ни(ц)ко(г) попа* (ЛСБ 1049, 2 зв.);

в) вказує на походження предмета (1): *ква(р)талы ш(т) дѣте(и) ѣчачы(х)сѣ афанасовы має(т) належати* (ЛСБ 1043, 50);

г) вказує на матеріал, з якого виготовляють інший предмет (1) – ‘з’: *приложиє(м)... сребра, крести(к)... и нѣцо цато(к) ш(т) сребра жолнѣро(м) даного* (ЛСБ 1049, 2 зв.).

Виражаючи **просторові відношення** (14), прийменник *шту* вказує на:

а) віддалення предмета, місця і т. ін. від якого-небудь вихідного пункту, а в сполуч. із прийменниками *до, к, по, на* – на просторову межу (чого) (7): *Пришли ... граждане града Кома(р)на ш(т) вра(т) до вра(т) липанѣ бѣча(л)цы храма сѣы(х) всѣхва(л)ны(х) и ве(р)ховны(х) ап(с)лъ петра и павла* (ЛСБ 399); *привѣдени єсмо ш(т) те(м)ности на свѣтъ* (ЛСБ 301, 1); *ш(т) шбласти сатаны ко шбласти христѣ бѣѣ нашѣмѣ видимомѣ па(с)тырѣ... прилѣчили(с)моса* (ЛСБ 301, 1); *рѣтеѣзь на(д) попо(м) ш(т)*

хорѣ до дрѣги(х) двере(и) (ЛСБ 1052, 6 зв.); *Вшєлакаѣ справа бра(т)скаѣ не має(т) быти выношена далє(и) ѡ(т) порогу дому бра(т)ского* (ЛСБ 369);

б) місце, відправний пункт, звідки спрямовується дія (переважно при дієсловах руху; відповідає сучасній конструкції з прийменником *з* + род. в.) (6): *даковѣ ѡ(т) мѣста вла(ст)ю свѣцкою повыгана(л)* (ЛСБ 260, 1).

в) вказує на місце знаходження предмета (1) – ‘бѣля’: *стѣна по(д) шкнами дрѣка(р)нѣ ѡ(т) каменици гдє ꙗ́ Стефа(н) мешкає(т) дерєвянаѣ* (ЛСБ 1043, 50).

Дуже рідко досліджуваний прийменник виражає відношення міри і ступеня, способу дії та кількисні.

Прийменник *ѡтъ* вказує на **міру, ступінь вияву дії або стану** (3) у таких мікроконтекстах: *росходы ко(т)рыє бы ко(л)вє(к) ѡ(т) на(и)бо(л)шы(х) и до на(и)мє(н)шы(х) выдалиса* (ЛСБ 1054, 3); *мы ѡбогїє и ѡ(т) всѣхъ мєншіє* (ЛСБ 301, 1).

Двічі фіксуємо у текстах ЛСБ **відношення способу дії** (2): *црѣковъ новѣю ѡ(т) ѡснова(н)а... змѣровати* (ЛСБ 253, 1); *сєго ѡ(т) ѡсє(р)диа жєлаю дабы воскорѣ ра(с)сѣди(л)сѣѣ з вами* (ЛСБ 408, 1).

Одиничним є випадок вживання прийменника *отъ*, який вказує на **кількісну межу** (чого): *ѡ(т) дєсѣ(т)ка золоты(х) на ро(к) чы(н)шу ѡному нанѣты не хотїли* (ЛСБ 1043, 48 зв.).

Прийменник *отъ* розглядають і у граматиках ХІХ ст. Так, Й. Левицький у праці „Грамматика языка русского въ Галиціѣ” один із перших вказує на семантичні значення прийменника *отъ* (*ото, отдо*): „означає движеніє, происхожденіє предмета отъ поверхности части по сѣю сторону оногo: отъдойди отъ хаты. Отъ рѣки до горы, всего сто сажїй. Отъ Перемышля до Львова недалеко” [Левицький 1850: 151 – 152].

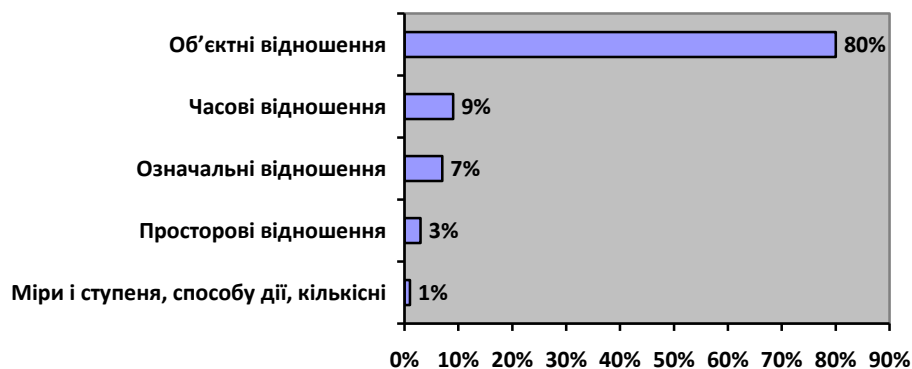
На думку Г. Шашкевича, прийменник *отъ* виражає з родовим відмінком відношення місця (відповідає на питання *звідки?*): *бѣжить отъ дому*, відношення часу (питання *коли?*): *отъ того часу потудєнѣло*; відношення причини: *отъ перуна оглухъ* [Шашкевич 1865: 137 – 138].

Наявність варіантів *от/од* пояснюємо тим, що в старобуковинській мові ХVІ – ХVІІ ст. відбувалися розвиток і усталення різних фонетичних процесів, зокрема явища асиміляції за дзвінкістю-глухістю. Імовірно, що давній прийменник *отъ* під впливом регресивної асиміляції змінив глухий приголосний *t* на дзвінкий *d* перед дзвінким приголосним. Проте тенденція до вживання прийменника *одъ* (перед дзвінкими приголосними, сонорними, голосними) і *отъ* (перед глухими приголосними) у документах ЛСБ відсутня. П. Тимошенко, аналізуючи асимілятивні явища в українській мові, підкреслює, що їх можуть найкраще ілюструвати саме префікси та прийменники, а також вказує на зв’язок між ступенем асиміляції та характером прийменників. Учений, зокрема, зауважує, що „в простих прийменниках асимілятивні явища розвинені більшою мірою, ніж у складних” [Тимошенко 1951: 35].

Отже, у текстах ЛСБ прийменник *отъ* у 80% проаналізованих мікроконтекстів виражає об'єктні відношення, у 9% – часові, у 7% – означальні, у 3% – просторові, у 1% – міри і ступеня, способу дії, кількісні відношення (див. табл. 1). У текстах фіксуємо 449 випадків вживання варіанта *ит* (83%), 86 випадків – *ид* (16%), 5 випадків – *од* (1%). Досліджуваний прийменник виражає 7 типів семантико-граматичних відношень (подаємо за частотою вживання): об'єктні, часові, означальні, просторові, відношення міри і ступеня, способу дії, кількісні.

Таблиця 1

Лексико-граматичні відношення прийменника ОТЬ

Нормативним у сучасній українській мові є прийменник *від* (СУМ 1: 551), а варіант *од* кваліфікують як синонім уже зазначеного прийменника (СУМ 5: 623), проте у говірках поряд із *від* активно функціонують прийменники *вид* (*vit*): *Лишив сми си від свої жінки* (ГС: 367); *Лице – то шо вит кіла, там, де воўни нема* (Там само); *За того, шо втопила кукула, то тепер зазуля куєт но вид Благовіщенї до Ивана* (Там само: 602). За матеріалами „Атласу української мови”, форми *од* (*ад*) збереглися в північному наріччі української мови (передусім у поліських, середньонадніпрянських говірках – паралельно з *від*), а *од* (*уд*) – у закарпатських, лемківських, гуцульських говірках південно-західного наріччя української мови (АУМ I, к. № 269).

Джерела та їх умовні скорочення

АУМ – Атлас української мови : у 3 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Наук. т-во ім. Шевченка в Америці ; редкол. : І. Г. Матвіяс (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1984 – 2001. – Т. I – III; **ГС** – Гуцульські світи. Лексикон / укл. : Н. Хобзей, Т. Ястремська, О. Сімович, Г. Дидик-Меуш. – Л. : Вид-во НУ „Львівська політехніка”. – 668 с.; **Дидик-Меуш** – Дидик-Меуш Г. Українські краєвиди XVI – XVIII ст. Слово – текст – словник / Ганна Дидик-Меуш, Олена Слободзяник. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015.

– 384 с.; ЛСБ – Документи Львівського Ставропігійського братства (XVI – середина XVII ст.) // Львів. держ. істор. архів, ф. 129, оп. 1; СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. III. – 799 с.; СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. – Л. : Друк. вид. фірми „Афіша”, 2002. – Вип. 9. – 255 с.

Література

Бевзенко 1960 – Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / Степан Пилипович Бевзенко. – Ужгород : Закарпат. обл. вид-во, 1960. – 416 с.; **Жовтобрюх 1958** – Жовтобрюх М. А. Секундарний „і” в прийменниках і префіксах української мови : зб. наук. пр. / за ред. А. П. Медушевського. – К., 1958. – Т. I. – С. 25 – 39; **Зизаній 1980** – Зизаній Л. Граматика словенська [Електронний ресурс] / Лаврентій Зизаній ; підготов. факс. вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1980. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/>; **Левицький 1850** – Грамматика азыка русского въ Галиціѣ, розложенна на pytania и отъповѣди / выдалъ Іосифъ Лѣвицкій (Второе издание умноженное съ мѣдною таблицею). – Въ Перемышли : Въ Друкарни русской Капітулы, 1850. – 179 с.; **Смотрицький 1979** – Смотрицький М. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / Мелетій Смотрицький ; підготов. факс. Вид. та дослідження пам’ятки В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1979. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm>; **Тимошенко 1951** – Тимошенко П. Д. Асимілятивні явища в прийменниках в українській мові / П. Д. Тимошенко // VIII наук. сесія КДУ : тези доп. секції філології. – К., 1951. – С. 35; **Ужевич 1970** – Ужевич І. Граматика слов’янська [Електронний ресурс] / підгот. до друку І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К. : Наук. думка, 1970. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>; **Шашкевич 1865** – Мала грамматика языка руского основана на подставѣ Читанокъ для III и IV отряда школъ головних / Соч. Г. Шашкевичемъ. – Въ Вѣдни, 1865. – 235 с.

Гайда О. М. Прийменник *отъ* у пам’ятках української мови XVI – XVII ст.

У статті розглянуто семантичну структуру прийменника *отъ* української мови XVI – XVII ст. Автори тогочасних граматик у своїх працях відносять досліджувану мовну одиницю до класу прийменників та вказують на її широку функціональність і сполучуваність з родовим відмінком. З’ясовано, що прийменник *отъ* досліджуваного періоду виражав сім смислових відношень: об’єктні, часові, означальні, просторові, міри і ступеня, способу дії та кількісні. Установлено, що найчастіше прийменник *отъ* у мові документів ЛСБ виражає різні відтінки об’єктних відношень. Наявність варіантів *от/од* пояснюємо тим, що в українській мові XVI – XVII ст. відбувалися розвиток і усталення

різних фонетичних процесів, зокрема явища асиміляції за дзвінкістю-глухістю. У сучасній українській літературній мові нормативним є прийменник *від*, а варіант *од* кваліфікують як синонім зазначеного прийменника. У говірках поряд із *від* активно функціонують прийменники *вид* (*vit*). Форми *од* (*ad*) збереглися в поліських та середньонадніпрянських говірках, а *од* (*ud*) – у закарпатських, лемківських, гуцульських говірках.

Ключові слова: прийменник, семантична структура, лексико-граматичні відношення, грамати́ка, історія мови.

Гайда О. М. Предлог *отъ* в памятках украинского языка XVI – XVII вв.

В статье рассматривается семантическая структура предлога *отъ* украинского языка XVI –XVII вв. Авторы грамматик того времени в своих работах относят исследуемую языковую единицу к классу предлогов и указывают на ее широкую функциональность и сочетаемость с родовым падежом. Выяснено, что предлог *отъ* исследуемого периода выражал семь смысловых отношений: объектные, времени, атрибутивные, пространственные, меры и степени, образа действия, количественные. Установлено, что зачастую предлог *отъ* в языке документов ЛСБ выражает различные оттенки объектных отношений. Наличие вариантов *от/од* объясняется тем, что в украинском языке XVI – XVII вв. происходило развитие и установление различных фонетических процессов, в частности явления ассимиляции по звонкости-глухости. В современном украинском литературном языке нормативным является предлог *від*, а вариант *од* квалифицируют как синоним указанного предлога. В говорах наряду с *від* активно функционируют предлоги *вид* (*vit*). Формы *од* (*ad*) сохранились в полесских и средненадднепрянских говорах, а *од* (*ud*) – в закарпатских, лемковских, гуцульских говорах.

Ключевые слова: предлог, семантическая структура, лексико-грамматические отношения, грамматика, история языка.

Hayda O. M. Preposition *отъ* in the monuments of the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries

The article deals with the semantic structure of the preposition *отъ* in Ukrainian language of the XVI – XVII centuries. Among non-derivative prepositions of the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries the preposition *отъ* is one of the most frequent. In particular, more than 500 cases of its use are discovered in the documents of the Lviv Stauropegiion Brotherhood. The authors of grammars of that time L. Zyzanii, M. Smotrytskyi, I. Uzhevych in their works referred the studied linguistic unit to the class of prepositions and point to the wide functionality and compatibility with the genitive case. It was found that the preposition *отъ* of the studied period expressed seven semantic relations: object, tense,

attributive, spatial relations, relations of measure and degree, mode of action and quantity relations. It is found that, the preposition *отъ* in the language of LSB documents expressing different shades of object relations the most often. The presence of such variants *от/од* may explain the fact that there were development and setting of various phonetic processes, including the phenomenon of assimilation for the voiced-voiceless, in the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries. In modern Ukrainian literary language of the preposition *від* is normative and variant *од* qualify as synonym to already mentioned preposition. Prepositions *вид* (*вум*) along with the preposition *від* are actively functioning in the subdialects. Forms *од* (*ад*) have survived in the Northern dialect of the Ukrainian language, they are specific to Polissya and Serednonaddnipryansky subdialects and forms *од* (*ѡд*) – to the Zakarpattia, Lemko and Hutsul subdialects of the Southwestern dialect. Discovered that the nowadays Ukrainian language preposition *від* expresses even a wider semantics than during the XVI – XVII centuries. Modern preposition *від* also expresses cause relations.

Key words: preposition, semantic structure, semantic relations, grammar, history of language.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016 р.

Прийнято до друку 27.09.2016 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Леснова В. В.